

Makale Geliş Tarihi | Received: 15.07.2023
Makale Kabul Tarihi | Accepted: 18.08.2023

E-ISSN: 2148-9327
http://dergipark.org.tr/kilikya
Araştırma Makalesi | Research Article

ETKİN DİĞERKÂMLIK DÜŞÜNCE Sİ VE PRATİĞİNİ SPİNOZA İLE BİRLİKTE DÜŞÜNMEK

Gaye ÇANKAYA EKSEN*

Öz: Çağdaş düşünür Peter Singer'ın toplumsal eşitliğin tesisi için ortaya koyduğu etkin diğerkâmlık anlayışı kaynakların eşit paylaşımı yoluyla insanlar arası bir *ortaklık ruhunun* güçlendirilmesini ve bu *ortaklık ruhunun* demokratik bir politik vizyonun temeli olmasını hedefler. Singer'ın etkin diğerkâmlık teori ve pratiğinde açıkça Spinozacı bir köken olduğu ifade edilmese de, aralarında yüzyıllar olan bu iki düşünürün insanlar arası ilişkileri saf bir güç çatışması ve güçlü olanın hayatta kalması anlayışına indirgemeye dair bir direnç ve bu direncin belirlediği bir birlikte yetkinleşme fikri çevresinde buluştukları düşünülebilir. Biz bu yazıda Peter Singer'ın etkin diğerkâmlık anlayışına uygun bir yaşam stratejisi geliştiren insanların, aynı zamanda, Spinozacı anlamda duyguların hesabını iyi yapabilen, kendi gerçekliğine dair doğru fikirleri üretirken insanın evrimsel sürecini de hesaba katan ve toplumsal yetkinleşmenin bireysel yetkinleşmenin mutlak koşulu olduğunu görebilen kişiler olarak görülebileceği fikrini temellendireceğiz. Bu bağlamda Spinoza'nın yüce gönüllülük ve sağlamlık kavramlarına paralel olarak Singer'ın insanlar arası ilişkilerde dayanışmacı potansiyelleri ön plana çıkaran analizlerine odaklanacağız.

Anahtar Kelimeler: Bireysel yetkinleşme, toplumsal yetkinleşme, diğerkâmlık, Spinoza, Peter Singer

RECONSIDERING THE THEORY AND PRACTICE OF EFFECTIVE ALTRUISM WITH SPINOZA

Abstract: Peter Singer's conception of effective altruism aims to establish a particular understanding of democratic way of life among humans by strengthening the spirit of collaboration through equal sharing of resources by practically applicable acts of giving. Even though there seems to be no explicit Spinozian ground to Singer's theory and practice of effective altruism, one can argue that the two philosophers show a similar resistance to reduce

* Dr. Öğretim Üyesi | Assistant Professor

Galatasaray Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü, Türkiye | Galatasaray University, Faculty of Letters and Sciences, Philosophy Department, Türkiye

gayecankaya@gmail.com

Orcid ID: 000-0003-3370-180X

Eksen G., Ç. (2023). Etkin Diğerkâmlık Düşüncesi ve Pratiğini Spinoza ile Birlikte Düşünmek. *Kilikya Felsefe Dergisi*, (2), 170-184.

interindividual relations to pure conflicts of power guided by the principle of the survival of the fittest and that, on this basis, they both embrace the idea of collective perfection. Our goal, in this article, will be to show that anyone who aims to develop a life strategy in tune with Singer's effective altruism is also expected to build a Spinozian approach to calculate feelings with adequacy, to produce adequate ideas regarding one's own reality without neglecting the human evolutionary process and to consider collective perfection as the necessary precondition for personal perfection. In this context, we will focus on Spinoza's conceptions of nobility and tenacity in parallel with Singer's analyses emphasizing the collaborative capacities of interhuman relations.

Keywords: Individual perfection, collective perfection, altruism, Spinoza, Peter Singer

1. Giriş

İnsanların uyum içinde yaşayabildiği toplumsal formları analiz ederken Spinoza, toplumsal yaşamın kuruluşunu ve işleyişini anlamak için, standardize edilebilir olan, her topluma uygulanabilir olan politik rejim tartışmalarının ötesine geçen bir düşünme biçimine ihtiyaç duyduğumuzu hep hissettirir. *Çokluğun bütünlüğü, çokluğun birliği* teması Spinoza düşüncesinde hem cisimsel bireyliklerin açıklanmasında hem de toplumsal biraradalıkların anlaşılmasında belirleyicidir. Fakat bunlar aynı türden bütünlükler olarak görülebilir mi? Yani bir politik gövde olarak toplumu anlamaya çalışırken bir insan bedeni gibi bir bütünü anlamak için kullandığımız kavramsal, düşünsel malzemeyi sorunsuzca kullanabilir miyiz Spinoza bağlamında? Bu soruya vereceğimiz cevap, "toplumun bir zihni/ruhu" olduğunu söyleyebilir miyiz?" sorusuna vereceğimiz cevabı da belirleyecek.

Spinoza *Politik İnceleme*'nin VI. Bölümü'nde şöyle diyor: "İnsanlar [...] akıldan ziyade duygularca/tutkularca yönlendirilirler. Bundan şu sonuç çıkar: Bir çokluk doğal olarak kendi içinde uyumlu olduğunda ve tek bir zihin/ruh tarafından yönlendiriliyormuş gibi [yaşamak] istediğinde, bu durum, çokluğun akıl tarafından yönlendirilmesinden değil, ortak umut veya korku ya da maruz kalınan bir zararın öcünü alma arzusu gibi ortak bir duygu tarafından yönlendirilmesinden kaynaklanır. Ayrıca tüm insanlar yalnızlıktan korkar, zira yalnızken hiçbirinin kendini savunma ve yaşam için gerekli şeyleri sağlama kuvveti yoktur. Bundan, tüm insanların doğaları gereği sivil topluma arzu duydukları ve bu sivil durumu bütünüyle ortadan kaldırmalarının mümkün olmadığı sonucu çıkar."¹

Ethica'sında her tekil şeyin -dolayısıyla her tekil insanın- kendine özgü bir bileşik, kendine özgü bir varlıkta kalma biçimi olduğunda son derece ısrarlı olan, tüm insanları aynı biçimde belirleyen bir öz olarak "insan doğası" anlayışından mümkün olduğunca kaçınıp tekil özlerin kuruluşunu, işleyişini anlamaya odaklanan Spinoza, *Politik İnceleme*'nin bu pasajında duygulara dair bir tür gerçekçilikle *tüm insanların doğaları gereği* toplumsal yaşamı arzuladığından söz ediyor. Spinoza'nın burada yaptığı şey, insan anlayışını tek ve önceden belirlenmiş bir insan doğası fikriyle

¹ Bu pasajın çevirisi yazara aittir. Çeviri için Latince'den Fransızca'ya Charles Ramond tarafından yapılmış olan edisyon kullanılmıştır. Bkz. Spinoza, B. (2005). *Traité politique, Œuvres V* (C. Ramond, Çev., Éd. P.-F. Moreau). Paris: Presses Universitaires de France.

temellendirmek değil, insan gerçekliğinin sosyal varoluşunun akıldan ziyade tutkular, duygular üzerinden şekillendiğinin altını çizmek diyebiliriz. Peki Spinoza bir çokluğun “tek bir zihin tarafından yönlendiriliyormuş gibi yaşamayı istemesi” dediğinde, bundan ne anlamalıyız? Bu ifade Spinoza’nın *Ethica*’sının² en belirgin temasını yani zihin-beden birliği temasını da hemen akla getiriyor elbette³. Bir insan çokluğunu, bir toplumu tek bir beden olarak, tek bir “birey” olarak anlamak mümkün mü Spinoza’da? Eğer bu soruya cevabımız evetse, o zaman bu “çokluğun bedeni”nin zihninden de söz edebiliriz. Fakat bu sorunun cevabı çok da kolay değildir.

Spinoza “birey” dediğinde bahsettiği şeyin ne olduğunu *Ethica*’nın II. Kitabında açıkça ortaya koyuyor: İnsan söz konusu olduğunda da bir başka cisimsel bütünlük söz konusu olduğunda da “birey” dediğimizde anlamamız gereken şey o cisimsel bütünü oluşturan parçalar arasında kurulmuş olan özgün bir hareket-durağanlık oranı Spinoza için⁴. *Birey* söz konusu olduğunda Spinoza, bütünün parçaları arasında kurulmuş olan, kelimenin tam anlamıyla fiziksel bir ilişki biçimini kast ediyor; yani, birbirini iten, çeken, birbirinin üzerine baskı uygulayan parçaların belli bir dengede duran bir aradalığından oluşan bütüne *birey* diyor. Demek ki Spinoza’nın “birey” kavramıyla ifade ettiği bütünlüğün parçaları arasındaki fiziksel etki-tepki ilişkisi son derece belirleyici. İnsanı da bir *birey* olarak ele alırken Spinoza’nın bize sunduğu tek şey bu cisimsel, fiziksel, ilişkiyel orandır. Söz konusu fiziksel betimleme *Ethica*’da son derece basit bir biçimde ifade edilir: “İnsan bedenini oluşturan bireysel kısımların bazıları sıvı, bazıları yumuşak, bazıları da serttir.” (EII, ÖXIII, ÖKII) Ve Spinoza’nın zihin-beden birliği uyarınca, böyle bir cisimsel bileşik olarak insan bedeninde yer alan parçaların düzen ve zincirleşmesi ile bu parçaların upuygun fikirlerinin düzen ve zincirleşmesi bir ve aynıdır (EII, ÖVII)⁵. Son derece karmaşık bir cisimsel, fiziksel bileşik olan insan bedenini oluşturan parçalar arasında kurulan ilişkiye eş bir ilişki de bu parçaların upuygun fikirleri arasında kurulmuştur. İşte bu fikirselleşmiş de o bedenin “zihni”ni kuran fiili özü oluşturur diyecektir Spinoza. Şimdi asıl sorumuza geri dönelim: Toplumsal biraradalığın bütünlüğünden söz ederken de bu fizik temelli *birey*

² Metin boyunca *Ethica*’ya yapılan atıflarda şu kısaltmalar kullanılacaktır : E: *Ethica*, E’den sonraki Roma rakamı: Bölüm numarası, Ö: Önerme (Propositio), T : Tanım (Definitio) K: Kanıtlanma (Demonstratio), N: Not (Scholium), ÖS : Önerme Sonucu (Corollarium), A : Aksiyom (Axioma), YÖ : Yardımcı Önerme (Lemma), ÖK : Önkabul (Postulatum) ve numaralarını içermektedir. Örneğin, *Ethica*’nın 4. Bölümünün, yetmiş üçüncü Önermesinin Kanıtlanması için EIVÖLXXIIIK kısaltması kullanılır. *Ethica*’dan yapılan alıntılarda yapıtın Carl Gebhardt edisyonuna (*Spinoza Opera*, 5 cilt, Heidelberg: Carl Winters Universitätsverlag, 1972-1987), Bernard Pautrat’ın Latince ile beraber verilen Fransızca çevirisi (*Éthique*, trad. Bernard Pautrat, Paris, Editions du Seuil, 1988.) temel alınmış, alıntılar Türkçeleştirilirken Çiğdem Dürüşken’in (*Ethica*, İstanbul: Kalcı, 2011) çevirisine de başvurulmuştur. Bazı kavramların çevirileri ile ilgili tercihler belirlenirken *Ethica*’nın Türkçede bulunan Aziz Yardımlı (*Törebilim /Ethica*. İstanbul: İdea Yayınevi, 2000) ve Hilmi Ziya Ülken (*Geometrik Düzene Göre Kanıtlanmış ve Beş Bölüme Ayrılmış Olan Etika*. Ankara: Dost Kitabevi Yayınları, 2004) çevirileri de kullanılmıştır.

³ *Ethica*’nın « Zihnin Doğası ve Kökeni Üzerine » başlıklı II. Bölümü Spinoza’ya özgü zihin-beden birliği anlayışının ortaya koyduğu kısımdır.

⁴ Spinoza’da “birey” kavramı ile ilgili olarak özellikle *Ethica*’nın İkinci Bölümünde Aksiyom III’e yazılmış olan Tanım ve Yardımcı Önerme IV, V, VI ve VII ana referanslarımız.

⁵ Bu temel ilke Spinoza’nın uzam ve düşünce sıfatları arasındaki denkleği ifade eden genel bir ilkedir. Yani tüm cisimsel varoluşun düzen ve zincirleşmesi, bu cisimlerin upuygun fikirlerinin düzen ve zincirleşmesi ile bir ve aynıdır.

kavramını kullanabilir miyiz Spinoza'da? Ve bu kavrama bağlı olarak açıklanan türden bir toplumsal zihinden/ruhtan söz edebilir miyiz? Bu makalede öncelikle Spinoza düşüncesinde toplumsal bir bütüne özgün birliğini veren bir *ortaklık ruhunun* nasıl ele alınabileceğini belirleyen kavramsal malzemeyi açığa çıkaracağız ve bu bağlamda tekil ve toplumsal yetkinleşme fikirleri arasındaki belirgin ilişkiye odaklanacağız. *Ethica'*da bir ortak faydanın aranışı ve ortak mutluluğun tesisi için temel kavramları olarak karşımıza çıkacak olan yüce gönüllülük (*generositas*) ve sağlamlık (*animositas*) kavramlarını Peter Singer'ın etkin diğerkâmlık anlayışını belirleyen "akılla temellendirilmiş bir özgüven ve kendinden memnun olma hali" ile paralel olarak ele alacağız.

2. Spinoza'da Bireylik, Tekillik ve Toplumsal Mizacın Kuruluşu

Spinoza'nın *Ethica'*nın II. Bölümünde ortaya koyduğu *birey* kavramı, bir cisme özgü tekil özü kuran oransal düzeni, o cisme özgü bir uzamsal varoluş biçimini ifade ediyor. Aynı kavram ile o uzamsal şeyin kendisi dışındaki şeylerle ilişkisine dair de bir şey ifade etmiş oluyor Spinoza: o bireyi oluşturan cisimsel bileşiğe özgü, ona içkin işleyiş ile o cismin etkileme ve etkilenme biçimleri de şekilleniyor. O halde her *bireyin* kendine özgü bir otonomisi olduğundan söz edebiliriz. Bu çerçevede otonomi dediğimizde anlaşılması gereken şey de, sürekli olarak kendi dışıyla ilişki halinde olan bir cismin etkileşimsel ilişkileri içinde tutturduğu bir temel denge halidir. *Birey* dediğimiz bütünlük Spinoza için o bütünü oluşturan parçalar arasındaki itme, çekme, bastırma gibi yakın fiziksel etkilerle birbirine tutunan şeylerin birliğidir. Bir organik bütün olarak tanımlayabileceğimiz insan bedeninin de bu şekilde anlaşılacak bir *birey* olduğunu söylüyor Spinoza: İnsan bedeni, doğası birbirinden farklı pek çok bireysel kısımdan oluşur, bu kısımların her biri kendi içinde son derece karmaşık bedenlerdir (EII, ÖXIII, ÖKI). İşte tam da bu ifadeyle karşılaştığımız zaman, bireyler çokluğu olarak anlaşılan bir bütünün, onu oluşturan parçalardan daha büyük ve daha yetkin bir beden olarak anlaşılması gerektiğini hemen hissederiz. Ve bu yaklaşımın toplumsal bütünlükleri anlamak için de kullanılabilir olup olmadığını sormak daha da meşru görünmeye başlar. Ancak, şunun altını tekrar çizelim: Spinoza için *birey* kavramını belirleyen asli mesele bu parçaların bizzat fiziksel temasından doğan bir hareket-durağanlık oranının oluşmasıdır. Toplumsal bir çokluğun parçaları arasındaki ilişki bu türden bir yakın fizik temasla kurulmadığına göre, toplumsal bir bütünü çok sayıda bireyden oluşan daha büyük bir *birey* olarak düşünmenin önünde belirgin bir engel vardır. O halde belirli bir insan çokluğunun, bir toplumun bütünlüğünü Spinoza düşüncesi içinde hataya düşmeden nasıl ifade edelim? Bu sorunun cevabını da yine *Ethica'*nın II. Kitabında bulabiliriz.

Hollandalı filozof, beş bölüme ayrılmış *Ethica'*sının ikinci kitabının açılışında önümüze koyduğu Tanımların sonuncusunda şöyle diyor:

Tekil şey deyince, sonlu ve belirli bir varoluşu olan şeyleri anlıyorum. Ayrıca, eğer pek çok birey aynı anda tek bir sonucu ortaya çıkaracak şekilde, tek bir eylemi

gerçekleştirmek üzere birleşmiş ise, bu bakımdan onların tamamını bir *tekil şey* olarak kabul ediyorum⁶.

Bu tanımda karşımıza bir başka bütünlük ifadesi çıkıyor. Yine çok sayıda bireyin bir aradalığı söz konusu ama birlikte varolmalarını belirleyen şey fiziksel teması bağı bir bütünlük değil. *Tekil şeyi* oluşturan bireylerin bütünlüğünü belirleyen şey bir ortak eylem; aynı sonucu elde etmeye yönelik bir eylem içinde bir araya gelenlerin bütünlüğüne *tekil şey* diyor Spinoza. O halde Spinoza için bireyler çokluğunun bütünlüğünden söz etmenin iki biçimi var: fiziksel temasla oluşan bütünlük ve aynı eylemi birlikte kuranların, aynı sonuca doğru eyleyenlerin bütünlüğü⁷. İki farklı biçimde tanımlanan çokluğun bütünlüğüne baktığımızda hemen şunu da söylemek gerekir: Cisimsel bir bütünü fiziksel temasla belirlenen bir hareket-durağanlık oranı olarak kuran parçaların bir aradalığında eylemsel bir ilişkinin kurulduğunu da görebiliriz. Yani insan bedeni gibi bir cisimsel bütünü oluşturan parçaların oluşturduğu birlik, o bedeni tanımlayan fiziksel oranı kurma ve sürdürme eylemine katkıları bakımından ele alındığında bir *tekil şey* olarak da ifade edilebilir. O zaman bizim temel soruşturmamız şöyle şekillenir: Cisimsel bütünlükleri oluşturan fiziksel parça-bütün ilişkisinden doğan tüm şeylere, Spinoza bağlamında, sorunsuzca hem *birey* hem de *tekil şey* diyebiliriz. Ancak, fiziksel temas olmaksızın sadece aynı sonuca doğru birlikte eylemekle kurulan bireyler çokluğunun bütünlüğünden söz ederken *birey* değil *tekil şey* ifadesini kullanmak gerekiyor. Öyleyse Spinoza'da bireyler çokluğunun bütünlüğü söz konusu olduğunda fiziksel temasın *bireyleştirici*, eylemsel ortaklığın ise *tekilleştirici* olduğunu söyleyebiliriz (Sévérac, 2011, s.135-136).

Parçaların karşılıklı fiziksel etkileşim ve temasının kurduğu birliğe *birey*, çokluğu oluşturan parçaların iş birliği ve ortak üretimine dayanan birliğe de *tekil şey* demenin Spinoza düşüncesi içerisinde meşruiyetini kabul ettiğimizde, Spinoza'nın toplumlardan söz ederken doğrudan toplumsal bütünlüğün bir ruhu/zihni olduğunu söylemek yerine, çok daha temkinli bir ifadeyle "tek bir ruh/zihin tarafından yönlendiriliyormuş gibi" demesinin hikmetini de daha iyi anlamaya başlarız. Toplumsal çokluğun bütünlüğünü tek bir beden gibi değil de bir *tekil şey* olarak açıkladığımızda, zihin-beden birliğinin gereği olan mutlak eşleşmeye dair soruları toplumsal bütün için sormadan ilerleyebiliriz. Peki bir toplumu, bir politik toplumsal bütünü ele alırken, o topluma özgü olan şeyi nasıl açıklayabiliriz Spinoza'da? "Tek bir ruhla/zihinle yönetiliyormuş gibi" varolan bir çokluğun birliğini ifade ederken nereye bakmalıyız?

Spinoza düşüncesinden hareketle bir ortak bir eylem içinde bir araya gelmiş bireylerden oluşan bir toplum, hatta politik bir bütün olarak Devlet'i oluşturan insani çokluk, kendine özgü duygulanımları olan, kendi iç işleyişinden ve dışarıyla ilişkilerinden doğan sürekli bir yeniden düzenleniş içinde varolan bir *tekil şey* olarak ele alınabilir. Kendine özgü korkuları, umutları olan, içerdiği tüm kurumsal yapılar ve iktidar ilişkileriyle beraber spesifik bir toplumsal varoluşun örgütlendiği bir

⁶ İtalik vurgu yazara aittir.

⁷ Bu ayrım üzerine ayrıntılı bir analiz için Pascal Sévérac'ın şu kitabına bakılabilir: *Spinoza. Union et désunion*, Librairie Philosophique J. Vrin, 2011, Paris.

çoğulluk hali olan tüm toplumları birer *tekil şey* olarak değerlendirmek, o toplumu diğer toplumlardan ayıran kendine özgü dinamiği (o tekil özü) açığa çıkarmaya girişmeyi de gerektirir. Burada sözünü ettiğimiz şey elbette bir topluma için tüm parçaları önceleyen değişmez ve bir genel tanımın ortaya çıkarılması değildir. Spinoza düşüncesi bu türden bir özcülüğe etik, metafizik ve politik düzlemde direnir. Sözünü ettiğimiz şey daha ziyade her biri bir *tekil şey* gibi ele alınabilecek toplumsal bütünleri birbirinden ayırmanın ne olduğunu, her topluma için temel varolma stratejisini ortaya çıkararak açıklamak olabilir.

Bir toplumda varolan tüm *bireyler* kendilerini birlikte yaşamın sürdürülmesini mümkün kılan ortak eylemlerin bir parçası olarak tanımlar. Topluma için her tekil *birey* kendi arzuları ile toplumsal yaşamın genel eğilimleri arasında bir dengede varolur. Bu türden bir parça-bütün ilişkisi içinde varolan *birey* ve toplum arasındaki dengenin, sürekli bir duygusal ayarla, kendi kendini düzenlemeyle anlaşılması gerektiğini söyleyebiliriz. Toplumsal yaşamın son tahlilde bir *ortaklık ruhunun* sürekli kuruluşu olduğunu düşünmek mümkün Spinoza düşüncesinden hareketle. Bu *ortaklık ruhunun* nasıl ifade edilebileceğine ve nasıl anlaşılacağına dair yol gösterici olabilecek, *Teolojik-politik İnceleme*'nin şu pasajına⁸ bakalım:

Doğa uluslar yaratmaz bireyler yaratır. Onlar da yalnızca dilleri, yasaları ve kazanılmış âdetlerindeki farklılığa göre uluslara ayrılır. Yalnızca bu son ikisi, yani yasalar ve âdetler, her ulusun *özel bir mizaca (ingenium)*, özel bir konuma ve son olarak özel önyargılara sahip olmasını sağlayabilir⁹.

Spinoza'nın ayrıntılı bir biçimde İbrani halkının Mısır'dan çıkış sürecini ve bu süreçte kendilerine özgü bir birlikte kalma stratejisi geliştirmelerini anlattığı bölümde karşımıza çıkan bu pasajda, kendi tarihsel deneyimleri içinde bir toplumun kendine özgü bir *mizaca* sahip olmasını belirleyen aşamaları İbrani Halkı örneği üzerinden açıklıyor¹⁰. Bir toplumun *mizacı* dediğimizde akla gelen şeyin de o topluma özgü bir ortak eylemden doğan bir *ortaklık ruhu* olduğunu söyleyebiliriz. Bu toplumsal *mizacın*, *ortaklık ruhunun* verili, evrensel bir öze değil, tıpkı İbrani Halkı'nın Mısır'dan çıkışında gördüğümüz türden bir ortak deneyime dayanıyor olması Spinoza'nın etik-politik düşüncesine damgasını vurur. Toplumsal *mizac*, o toplumu oluşturan bireylerin dinamik ilişkilerinde, birlikte varolmak için sürekli olarak ürettikleri hem toplumsal hem bireysel stratejilerde kaynağını bulur. Bir toplumu bir araya getiren bir ortak hedef, bir ortak deneyimden hareketle o çokluğa özgü bir birlikte varolma yasası türetilir. Spinoza'da halkların, toplumların *mizacı* teması üzerinde uzun uzadıya duran Pierre-François Moreau¹¹ da bir toplumun uyum içinde yaşamını düzenleyen

⁸ *Teolojik-politik İnceleme*, Bölüm XVII, §26. (çev. Cemal Bali Akal-Reyda Ergün, Dost Yayınları, Eylül 2008, Ankara, s.259. Yapılan alıntıda Akal-Ergün çevirisi kullanılmıştır ancak tek bir kavramsal farkla: Çeviride "Tabiat" olarak karşılanan "Natura" kavramı için bu yazıda "Doğa" karşılığı tercih edilmiştir.)

⁹ İtaliyeli yazar ait.

¹⁰ Politik toplumların kendilerine özgü mizacını kuran birey-toplum ilişkisini ele alan farklı yorumlar ve ayrıntılı bir analiz için bkz. Çankaya Eksen, 2017, s.121-147: "L'irréductibilité de chaque individu et de chaque pluralité humaine. Expérience originaire, *exis* et *ingenium*".

¹¹ Spinoza'da bir halkın mizacı fikri ve *ingenium* kavramı üzerine ayrıntılı analizler için Pierre-François Moreau'nun *Spinoza, L'expérience et l'éternité* (PUF, 1994, Paris) adlı kitabının özellikle « L'"ingenium" du peuple et l'âme de l'État » bölümüne bakılabilir.

yasanın oluşturulmasında, ortak ve kurucu deneyimin önemine vurgu yapıyor. Böyle düşündüğümüzde bir toplumun ortaya çıktığı ve varlıkta kalmaya çabaladığı tarihsel bağlam da o toplumun varolma biçimini doğrudan belirleyen bir faktör olarak görülebilir. Politik rejimleri, toplumsal varoluşun standart biçimleri olarak gören tüm yaklaşımlardan ayrılan Spinoza, bu şekilde toplumsal bütünleri de özgün, tarihsel tekillikler olarak ele almayı ve o tekilliklerin kendilerine özgü deneyimlerine ve *mizacına* odaklanmayı tercih ediyor. Bir toplumun ortaya çıkışını ve birlikte yaşamı sürdürmeye yönelik direncini ele alırken Spinoza, hem *Teolojik-politik İnceleme*'de hem de *Politik İnceleme*'de, belirli tarihsel, coğrafi ve maddi koşullar içinde insani bir çokluğun bir toplum olarak kendi sosyal varoluşunu keşfedişini, bir başka topluma benzerliğiyle değil kendi indirgenemez deneyiminden hareketle kendi kendini icat edişini, kuruluşunu olumluyor.

Bir ortak, kurucu deneyim içinde bir araya gelen, bir *tekil şey* olarak kendi varoluş dinamiklerini, kendisine içkin ilişkilere dair bir düzenlenişi hayata geçiren bireyler çokluğunun toplumsal yaşamı sürdürmeye, bir arada kalmaya dair arzusu, en başta alıntıladığımız pasajda da gördüğümüz gibi çoğunlukla ortak umut ve korkularla belirlenir Spinoza'da. Düşünürün duygulara, tutkulara dair gerçekçi yaklaşımı, insanı mutlak olarak akli bir varoluşu seçmeyle özdeşleştiren bir rasyonalizmden son derece farklıdır. *Aklın rehberliğinde yaşam* Spinoza'nın insan için mümkün gördüğü bir yaşam biçimi olsa da, filozof, politik ve etik teorisini mutlak aklın himayesinde bir halk ideale dayandırmaz. Ortak umudun ve ortak korkunun birleştirici gücünü hiç azımsamadan Spinoza asıl konunun insanların *çoğunlukla* nasıl davrandığını açıklayabilmek için duyguların duygulara zincirlenişini anlamakla ilgili olduğunu hep hissettirir. Ancak duyguların zincirlenişine dair doğru bilgiye sahip insan da, duygularını kendisine iyi gelecek biçimde, kendi varlıkta kalma gücünü destekleyecek biçimde örgütleyebilen insandır bu bağlamda. Zira *aklın rehberliğinde yaşam* da duygulardan azade bir yaşam değil duyguların sürekli işleyişine yön verebilen insanın yaşamıdır.

2.1 Aklın rehberliğinde yaşam ve yüce gönüllülük

İnsanın toplumsal yaşamı, ortak korku ya da umutlar ile açıklanabilir Spinoza'da, çünkü *çoğunlukla* insanlar duyguları tarafından yönlendirilirler; ama şunu farketmek de son derece önemlidir Spinoza düşüncesinde: *Aklın rehberliğinde yaşam* da mümkündür ve *aklın rehberliğinde* yaşayan insan, bir insana en iyi gelen şeyin diğer insanlar olduğunu, diğer insanlarla iyi ilişkiler içinde olmak olduğunu bilir¹². *Aklın rehberliğinden yaşayan insan*, değişmez hakikatlerin bilgisiyle donanmış, kendi kendine yeter bir münzevi-filozof hayatı süren ve en yüksek mutluluğu bu bireysel, akli deneyimde bulan biri değildir Spinoza'da. İnsanlar arası uyumun, toplumsal barışın tesis edilip sürdürülebildiği bir yaşamın insana en iyi gelen yaşam olduğu fikri tüm Spinoza düşüncesini belirler. *Aklın rehberliğinde yaşam* deneyimi, toplumsal fayda ile bireysel faydayı optimum bir dengede tutacak biçimde birey-toplum ilişkisini kuracak etki-tepki hesaplarını yapabilmekle ilgilidir. Kendi iyiliği kadar başkalarının da

¹² Bu konuyla ilgili özellikle *Ethica*'nın şu bölümlerine bakılabilir: EIV, ÖXXXVII ve Notu, EIII, Önerme LIX ve Notu.

iyiliğini düşünen biri olmak, basit bir kendinden vazgeçiş ya da fedakârlık biçimi değil, kendi yaşamı için en iyi koşulları sağlamanın toplumsal bir uyumun tesisiyle mümkün olduğuna dair açık ve seçik bir bilgiye dayalı faydacı bir yaşam stratejisidir Spinoza'da. Spinoza bu stratejiyle varolan insanın *ruh kuvvetini* (*fortitudo*)¹³ belirleyen iki temel erdemden söz eder: sağlamlık (*animositas*)¹⁴ ve yüce gönüllülük (*generositas*)¹⁵ (EIIIÖLIXN). Sağlamlık, aklın rehberliğinde yaşayan insanın kendi varlıkta kalma gücünü destekleyecek biçimde varolmasını sağlayan bireysel erdem olarak düşünülür. Yüce gönüllülük ise aynı insanın sosyal varoluşunu belirleyen erdemdir. Spinoza'nın yüce gönüllülükle kast ettiği şey kibirli bir verme etkinliği ya da üstten bakan bir bağış etkinliğiyle zorluk içinde olanın bolluk içinde olan tarafından rahatlatılması değildir. Yüce gönüllülük ve sağlamlık aslında aynı tekil varoluşun iki farklı veçhesi, bencilce olmayan bir varlıkta kalma arzusunun bileşenleridir Spinoza düşüncesinde. Kendi varoluşunu sürdürmeye dair en iyi koşulları arayan insanın, bunu ancak ve ancak başkalarına da iyi gelerek yapabileceğine dair farkındalığının ifadesi olan erdemlerdir sağlamlık ve yüce gönüllülük. *Aklın rehberliğinde* yaşayan insanın hem etik hem politik varoluş stratejisi, ortak varoluşu olumlayan bir toplumsal uyum arayışı bu kavramlarla desteklenir Spinoza'da. İnsanlar arası dayanışmayı acıma ve merhamet duygularının kederli dalgalanmalarına bırakmayan Spinoza¹⁶,

¹³Türkçede "ruh kuvveti" şeklinde kullanmayı tercih ettiğimiz "fortitudo" kavramı, *Ethica* bağlamında karşımıza çıktığı EIII ÖLIXN kısmının Türkçe'de bulunan 3 farklı çevirisinde Hilmi Ziya Ülken tarafından "ruh kuvveti" olarak, Aziz Yardımlı tarafından "dayanıklılık" olarak, Çiğdem Dürüşken tarafından ise "cesaret" olarak karşılanmıştır.

¹⁴ Bernard Pautrat'ın (*Ethique*, trad. Bernard Pautrat, Paris, Le seuil, 1988), Charles Appuhn'ün (*Ethique*, trad. et notes par Charles Appuhn, Paris, GF Flammarion, 1965) ve Roland Caillois'nın (*L'Éthique*, trad. et introduction de Roland Caillois, Paris, Gallimard, 1954) *Ethica* çevirilerinde *animositas* karşılığında « fermeté » kelimesi kullanılmış. Edwin Curley'nin İngilizce *Ethica* çevirisinde de (*A Spinoza Reader, The Ethics and Other Works*, Princeton University Press, 1994) bu kavram « tenacity » kelimesiyle karşılanmıştır. "Ruh kuvveti"nin ne olduğunu açıklarken Spinoza'nın kullandığı, kavramın bireysel veçhesini ifade eden *animositas*'ı Türkçe'ye aktarırken Çiğdem Dürüşken ve Aziz Yardımlı çevirilerinde "yürekli", Hilmi Ziya Ülken çevirisinde ise "metinlik" tercih edilmiş. *Animositas* kavramının (*fortitudo*'nun bireysel veçhesini ifade eden bir kavram olması bakımından) bir tür bireysel karakter sağlamlığını Türkçe'de de hissettirebilmesi için *sağlamlık* kavramını kullanmayı tercih ediyoruz. Fransızca "fermeté", İngilizce "tenacity" kavramlarının *animositas* karşılığı olarak kullanıldığına da dikkat ettiğimizde bu kavramların, sağlamlık, kararlılık, sebat ve azimlilik gibi anlamlar içerdiğini de daha belirgin bir şekilde ifade edebiliriz.

¹⁵ Bernard Pautrat'ın (*Ethique*, trad. Bernard Pautrat, Paris, Le seuil, 1988), Charles Appuhn'ün (*Ethique*, trad. et notes par Charles Appuhn, Paris, GF Flammarion, 1965) ve Roland Caillois'nın (*L'Éthique*, trad. et introduction de Roland Caillois, Paris, Gallimard, 1954) *Ethica* çevirilerinde *generositas* karşılığında « générosité » kelimesi kullanılmış. Edwin Curley'nin İngilizce *Ethica* çevirisinde de (*A Spinoza Reader, The Ethics and Other Works*, Princeton University Press, 1994) bu kavram « nobility » kelimesiyle karşılanmıştır. Spinoza'nın *ruh kuvveti* içerisinde gördüğü, kavramın toplumsal veçhesi olan, *generositas*, Ç. Dürüşken ve A. Yardımlı çevirilerinde "yüce gönüllülük" olarak çevrilmiş. H.Z. Ülken çevirisinde ise aynı kavram "yüksek gönüllülük" olarak kullanılmış.

¹⁶ Acıma duygusu ve ondan doğabilecek iyilik konusunda *Ethica* içindeki en önemli ifadelere hızlıca ulaşmamızı sağlayan şu Önermeye bakalım :

Ethica IV, Önerme L : *Aklın kılavuzluğunda yaşayan bir insan için acıma duygusu kendiliğinden kötü bir duygudur ve o kişiye hiçbir yararı yoktur.*

Kanıtlama : Çünkü acıma duygusu (Duyguların 18. Tanımına göre) kedere ilişkindir, dolayısıyla (Bu Bölümün 41. Önermesine göre) kendiliğinden kötüdür. Acımanın neden olduğu iyiliği, başka deyişle acıdığımız kişiyi çektiği eziyetten kurtarma çabasını (III. Bölümün 27. Önermesinin III. Sonucuna göre) sadece aklın buyruğuna göre hareket ettiğimiz için gerçekleştirmek isteriz (Bu Bölümün 37. Önermesine

toplumsal yetkinleşme ve bireysel yetkinleşme fikrini birbirine bağlayan akli hesapla seküler bir maneviyat anlayışını temellendirir.

Spinoza düşüncesinde sosyal yaşamdan ayrı, tekil bir insan varoluşunun ancak bir soyutlama olarak düşünülebileceğini hep akılda tutmak gerekir. Böyle düşündüğümüzde, “sadece tek bir bireyi belirleyen arzular” ve “sosyal alanda karşılığı olan arzular” gibi bir ayırmadan ziyade, tekil varoluşların farklı açılardan ifade edilişleri olarak sağlamlık ve yüce gönüllülüğü ele almak gerekir. Zira bireysel arzuların her zaman sosyal alanda da bir karşılığı olduğunu görmemiz gerekir Spinoza’da¹⁷, ve tabii toplumsal varoluşun her zaman tekilliklerin arzularını dönüştürdüğünü de. Spinoza düşüncesi insani çokluğun bir güçler etkileşimi olarak ele alındığı bir sistem sunar bize. Ve bu yapı en açık şekliyle kendini yüce gönüllülük (*generositas*) kavramının, dolayısıyla da ruh kuvvetinin (*fortitudo*) Spinoza’nın duygular teorisi içinde işleyişinde açıkça kendini gösterir. *Ethica*’nın IV. Kitabının 46. Önermesinde ve onun Kanıtlamasında da şöyle der Spinoza:

Önerme XLVII

Aklın kılavuzluğunda yaşayan insan başkasının kendisine olan nefretine, öfkesine ve küçümseyici türden ya da benzer tavırlarına elinden geldiğince sevgiyle, başka bir deyişle yüce gönüllülükle karşılık vermeye çalışır.

Kanıtlama

[...] Nefret karşılıklı olduğunda büyür; ama sevgiyle yok edilebilir, öyle ki sonunda nefret sevgiye dönüşür. O halde aklın kılavuzluğunda yaşayan insan, başkasının kendisine olan nefretine ve bu türden duygularına sevgiyle, yani yüce gönüllülükle karşılık vermeye çalışacaktır.

Yüce gönüllülük, insanın bireysel eyleme kudretinde bir düşüğe yol açan duygulardan, nefretten kendini korumanın yoludur aslında. Nefret içeren duyguları (küçümseme, intikam gibi) hem kendimizde hem de başkasında beslememek için gösterilen çaba, bir yarar mantığının içinde, varlıkta kalma ısrarından doğar Spinoza düşüncesinde. İşte böyle baktığımızda yüce gönüllülük, basitçe bir karşılıksızlık, bir fazladan verme, cömertçe bir bağış yapma eylemi olarak ele alınamaz hale gelir.

3. Özgün Bir Ütiliteryanizm Ufkunda Yanyana Duran Düşünürler: Spinoza ve Singer

Bugün, dünyayı insanlar arası eşitliğin ve ortak yetkinleşmenin mümkün olduğu bir yer yapmaya yönelik son derece somut adımların atılabileceğini göstermeye yönelmiş bir pratik felsefe teorisinden doğan sosyal hareketin, etkin diğerkâmlığın köklerinde de Spinoza düşüncesinden çıkıp gelen bir ortak yetkinleşme fikrinin ve duyguların

göre) ve sadece aklın buyruğuna göre hareket ettiğimiz zaman iyilik yaptığımızdan emin oluruz (Bu Bölümün 27. Önermesine göre). Bu nedenle aklın kılavuzluğunda yaşayan insan için acıma duygusu kendiliğinden kötü bir duygudur ve o kişiye hiçbir yarar yoktur. Q.E.D.

¹⁷ Spinoza’da etik, bireysel bir içselliğin ve niyetlerin analizi değil, sürekli diğerleriyle birlikte olan, davranışlarıyla kendini ifade eden, tanımlanan insan bireyliğinin anlaşıldığı, açıklandığı alandır.

akılcı hesabının işleyişini gördüğümüzü düşünmek Singer ve Spinoza'yı ortak ve özgün bir ütiliteryanizm ufkunda bir araya getirmemizi sağlayabilir. Düşüncesinin doğrudan ve açık bir referansı olarak Spinoza'ya yönelmiş olmasa da etkin diğerkâmlığın kurucu teorisyeni Peter Singer, "akılcı hesapla duygusal tatminin kesiştiği" ¹⁸ etkinliklerle dünyadaki insanlar arası eşitsizliğin ve varolan acının azaltılabileceğini savunur. Singer'ın kullandığı etkin diğerkâmlık tanımı son derece yalındır: dünyayı geliştirmek, daha iyi bir yer yapmak için akli ve açık seçik verileri kullanan bir felsefe ve bir sosyal hareket (Singer, 2015, s.19). Bu tanım, kendini etkin diğerkâmlık bir yaşam biçimine sahip olarak gören kişinin eylemlerini motive eden nedenlere dair, dünya çapında bir toplumsal eşitlik fikrine katkıda bulunmak için yapılması gereken "fedakârlığın" ya da harcanması gereken paranın miktarına dair hiçbir şey söylemez. Diğerkâmlığın bencillikle bir karşıtlık içinde tanımlanan ve yalnızca kendi iyiliğini/faydasını düşünmenin karşısında duran, diğerleri için kendinden fedakârlık yapma halini ifade ettiği düşünülürse, diğerkâmlıkta bir tür kendinden vazgeçme, kendi faydasına ters düşecek eylemleri başkalarının iyiliği için yapma hali bulunabilir. Oysa uygun bir biçimde tanımlandığında diğerkâmlık, "kendisi için faydalı olandan başkalarının iyiliği için vazgeçme" olarak değil, insanın ancak toplumsal yaşam içinde kalarak mümkün olan en iyi sosyal dengeyi ve bireysel tatmini yakalayacağını bilen birinin, toplumsal hayatı iyi bir biçimde sürdürmek için kendi üzerine düşeni yapması" olarak görülmelidir. Böyle düşündüğümüzde diğerkâmlık, bir tür temel, sosyal eşitlik fikrinin tesisine yönelen, bireysel yetkinleşmeyi bir ortak yetkinleşme fikrinden ayrı görmeyen etik ve politik bir yaklaşım, bir örgütlenme biçimi olarak anlaşılabilir. Spinoza'da olduğu gibi, bu bağlamda da yüce gönüllülük, cömertlik karşılıksız vermeyi değil, toplumsal yaşamın optimizasyonu için gerekli olan, akli bir hesabın sonucu olan mantıklı bir davranışı ifade eden tavır olarak anlaşılabilir. Peter Singer, etkin diğerkâmlık yaşam biçimini benimseyen insanların "akılla temellendirilmiş bir özgüven ve kendinden memnun olma hali" deneyimlediklerini anlatır.

3.1 Etkin diğerkâmlığın Darwinci bir sol düşünce ile temellendirilişinden Spinoza'ya dönüş

The Most Good You Can Do: How Effective Altruism is Changing Ideas About Living Ethically (Singer, 2015) adlı kitabında Peter Singer, mütevazı bir hayat sürmenin ve sahip olduklarının belli bir kısmını dünyada var olan acı ve eşitsizliği azaltacak etkin eylem planları olan, etkinlik derecesi ve yarattığı fayda açıkça ispatlanmış kurumlara bağışlamanın bir yaşam tarzına dönüşmesinden söz eder¹⁹. Bazı meselelerin açıkça

¹⁸ Peter Singer internet ortamında da erişilebilir olan etkin diğerkâmlık derslerinde de, *The Most Good You Can Do* (Singer, 2015) adlı kitabında da pek çok insanın etkin diğerkâmlık deneyimini anlatıyor ve akıl-duygu bağından söz ediyor. Bu konuyla ilgili kapsamlı bir Peter Singer konuşması için bkz. <https://www.youtube.com/watch?v=zX323lgR79I> (Son Erişim Tarihi : 25 Temmuz 2023)

¹⁹ Peter Singer'in hazırladığı, öncelikli olarak çözüm bekleyen meselelerle ilgili olarak çalışan, etkin yardım kurumlarının listesi *The Life You Can Save* adlı kapsamlı internet sayfasında görülebilir. Yardım kuruluşlarının listesini incelediğimizde, bu sosyal projenin kapsamı ve içeriğiyle ilgili daha somut fikir sahibi olmak mümkün. <https://www.thelifeyoucansave.org/best-charities/> (Son Erişim Tarihi: 25 Temmuz 2023)

diğerlerinden daha öncelikli olarak çözüm beklediğini sık sık vurgular²⁰. Etkin diğerkâmlığın, yaşam koşulları iyi olan insanların arada sırada vicdanlarını rahatlatan bir bağış yapma eyleminden ayrıldığı yer son derece önemlidir. Etkin diğerkâmlık anlık, konjonktürel bağışların değil, önceliği meşru bir biçimde savunulabilecek, sonuçları iyi hesaplanmış, istikrarlı bir verme etkinliğinin teorisini ortaya koyar. Daha çok kişiye fayda sağlamak için daha çok kazanmaya çalışan, daha çok kazanmanın da etik olarak savunulabilir yollarına işaret eden somut örneklerden bahseder Peter Singer²¹. Sürekli kendisi ve kendi yakınları için tüketmeyi tartışılmaz bir öncelik olarak gören toplumlara, hiç tanımadıkları insanlara yardım etmeyi, dünya çapında bir toplumsal adaletin tesisi için sorumluluk almayı öneren, akli ve duygusal bir hesaplama meşrulaştırılmış yaşam stratejileri sunar. Etkili, eşitlikçi bir etik bir tavrın ve eylemin önündeki belki de en büyük engelin, tek kişinin omuzlarına çok fazla yük binmesine, dünyayı bireysel etkinliklerimizle değiştirmenin imkansızlığına vurgu yapan, çözüm yerine mazeret üreten düşünme biçiminin karşısında durur Peter Singer.

Etkin diğerkâmlığın kısıtlı çevrelerce sahiplenilen bir marjinal tavır olmaktan çıkıp yaygın bir yaşam biçimine dönüşmesinin getireceği tek şey ekonomik bir eşitleme ve ortak refah yolunun açılması değildir Singer'a göre. Etkin diğerkâmlığın asli hedefi, kaynakların eşit paylaşımı yoluyla insanlar arası bir *ortaklık ruhunun* güçlendirilmesi ve bu *ortaklık ruhunun* demokratik bir politik vizyonu temel ilke olarak belirlenmesidir. Etkin diğerkâmlığın önerdiği mütevazı yaşam önerisi, diğerleriyle birlikte iyi olma hedefiyle belirlenen ilkesel zemininde ortaya çıkan eylem biçimleri bir politik toplum için kurucu deneyimi ifade edebilir. Singer'ın etkin diğerkâmlık üzerine yazdıklarını önceleyen diğer metninin bu yaklaşımı temellendirdiği söylenebilir: *Darwinci Bir Sol. Politika, Evrim ve İş Birliği*²². Peter Singer, insanlar arası ilişkileri sürekli olarak güçlü olanın hayatta kalması ve mutlak rekabetin doğallığı fikrine indirgeyen, sorunlu bir evrim teorisi okumasına dayanan yaklaşımı eleştirir *Darwinci Bir Sol. Politika, Evrim ve İş Birliği* adlı kısa kitabında. Zira bu yaklaşımda Darwinciliğin insanın sosyal varoluşuna uygulanması sonucunda elimizde tek bir şey kalır: rekabetçi pazar dinamiklerinin sosyal ilişkiler için de doğal ya da kaçınılmaz olduğunu söylemek ve insanlar arası ilişkinin rekabetçi *doğasını* meşrulaştırmak²³.

²⁰ Genç ve çocuk ölümlerinin engellenmesine odaklanan çalışmaların önceliğine sık sık vurgu yapan Peter Singer'ın en çok sözünü ettiği yardım kuruluşlarından biri Against Malaria Foundation (Sıtmaya Karşı Derneği). Bu kurum çok düşük maliyetli bir önlemlerle, sıtma taşıyan sineklerin özellikle bebeklere ve çocuklara erişimini engelleyen, böcek ilacı da içeren özel cibinlikleri temin ederek 36 farklı ülkede binlerce genç ve çocuk ölümünü engellemeyi mümkün kılıyor.

²¹ Bu konuyla ilgili açıklama ve örnekler için *The Most Good You Can Do: How Effective Altruism is Changing Ideas About Living Ethically* içerisinde özellikle şu bölüme bakılabilir: Chapter 4: "Earning to Give".

²² Singer, P. (1999). *A Darwinian Left. Politics, Evolution and Cooperation*, New Haven and London : Yale University Press. Bu kitap henüz Türkçeye çevrilmemiştir. Metin içinde bu kitaptan kısaca *Darwinci Bir Sol* başlığıyla da söz edilecektir.

²³ Peter Singer'ın *Darwinci Sol*'da ortaya koyduğu analizleri yine Singer'ın 1981 tarihli *The Expanding Circle. Ethics, Evolution and Moral Progress* (Princeton University Press: Princeton and Oxford, 2011) başlıklı kitabındaki analizleriyle bağlantı halinde ele alan kapsamlı bir yazı için bkz: Gaye Çankaya Eksen, "Çemberi Genişletmek: Peter Singer'da Evrim, Politika ve Etik Üzerine", *Doğa ve Evrim*, ed. Ozan Erözden-Cemal Bâli Akal, Zoe Yayınları, 2022. Singer'ın ilk baskısı 1981 yılında yapılan *The Expanding Circle. Ethics, Evolution and Moral Progress* başlıklı kitabının 2011 yılında yeni edisyonu yapılmış, Peter

Peter Singer'ın gözünde Darwinci varolma mücadelesi fikrine bakarken orada Hobbesçu bir doğal hal ve aşılması gereken bir sürekli çatışma fikrini bulunmuş olması önemli bir sorundur ve gözden kaçan önemli bir şey vardır bu anlayışta: İş birliği ve dayanışmanın bir organizmanın hayatta kalma ve üreme ihtimallerini yükseltici rolü. Gerek insanlar gerek diğer hayvanlar arası birlikte varolma biçimlerini ele alırken dayanışmanın, birbirine iyi gelme halinin rolünü de hesaba katmak için Singer coğrafyacı, doğa bilimci, anarko-komünist Pyotr Kropotkin'e döner. Kropotkin 1902 gibi çok erken bir tarihte, *Karşılıklı Yardımlaşma* (Kropotkin, 2021) adlı kitabında aynı türden hayvanlar arasında yardımlaşma ve iş birliğinin evrimin bir faktörü olarak ele alınması gerektiğinin altını çizmiştir. Kropotkin bu kitabında hayvanlar arasında karşılıklı yardımlaşmanın önemini vurgulayarak insanların da doğal olarak işbirlikçi ve dayanışmacı oluşunu tartışmaya açmıştır ve bu yaklaşım Peter Singer'ın aradığı türden bir evrim teorisi okumasının önünü açar. Kropotkin kendi Darwin okumasında rekabete dayalı mücadelenin oynadığı role ilave olarak daha incelikli ve yeterince vurgulanmayan bir başka düşünce hattının izlerini sürmüştür ve tam da bu nedenle Rus düşünürün *Karşılıklı Yardımlaşma* adlı metni Singer için önemli bir referans oluşturmuştur.

Peter Singer *Genişleyen Çember. Etik, Evrim ve Ahlaki İlerleme* başlıklı kitabının hemen ilk kısımlarında insanın evrimsel ataları olan sosyal hayvanlarda akraba diğerkâmlığı, karşılıklı diğerkâmlık ve grup diğerkâmlığı davranışlarını inceler ve bu davranışların doğal olarak bu hayvanların sosyal yaşamlarını şekillendiren, insanlar arası etik sistemlere benzeyen etik kodlar ve sistemler ürettiğini anlatır. İnsan yaşamı ve davranışlarını ele alırken üç kategoriden söz eder düşünür: İnsanın kültürden kültüre çok farklılık gösteren davranışları, kültürden kültüre az farklılık gösteren davranışları ve her kültürde nerdeyse hiç farklılık göstermeyen davranışları (Singer, 1999, s.35). Peter Singer, insanlar söz konusu olduğunda kültürden kültüre nerdeyse aynı kalan davranış biçimlerine örnek olarak insanın sosyal bir varlık oluşu olgusunu koyar. Şunu altını ısrarla çizer: İnsanın içinde yaşadığı toplumsal yapılar birbirinden farklı olabilir ama son tahlilde insan genellikle yalnız yaşamayı tercih etmeyen bir varlıktır. İnsanın iş birliğine açıklığı, karşılıklılığı gözetilen ilişkiler kurması da evrenseldir. Öte yandan, Singer'a göre, insanın hiyerarşik yapılar kurma eğilimi de nerdeyse aynı derecede evrensel bir durumdur (Singer, 1999, s.36-37). Singer'ın hedefi insan doğasına dair olguların bilgisi ışığında insan varoluşunun toplumsal hedeflerine dair gerçekçi bir biçimde düşünmeye devam etmek, soyut idealler yerine insan doğasına uygun olan öneriler üretebilmektir. Singer'ın önemsendiği türden bir modern Darwincilik insanı hem kendi faydasını düşünen (dolayısıyla rekabetçi) hem de iş birliği yapmaya açık ve toplumsal yaşama eğilimli bir varlık olarak ele alabilir. İnsanın rekabetçi veçhesine yapılan tek yönlü vurgu çağdaş pazar ekonomilerini meşrulaştırır ve bu bağlamda kişisel fayda arayışı insanın belirleyici veçhesi olarak asıl vurguyu alır. Oysa Peter Singer, kişisel faydanın da insanın dayanışmacı veçhesini ele almadan doğru tanımlanamayacağını düşünür. Doğru ele alındığında, insanın kendi kişisel

Singer bu yeni edisyona, hayvan davranışları ve etiğin biyolojik temelleri üzerine aradan geçen zamanda yapılan kapsamlı çalışmalarını da göz önünde bulunduran, özellikle Frans De Waal'in kitaplarına büyük önem atfeden bir sonsöz eklemiştir. Bu metin henüz Türkçeye çevrilmemiştir. Metin içinde bu kitaptan *Genişleyen Çember. Etik, Evrim ve Ahlaki İlerleme* başlığıyla söz edilecektir.

faydasından söz etmek, bir insanın anlamlı bulduğu ve mutlu olduğu bir yaşamdan söz edebilmeyi gerektirir ve bu türden bir yaşamı yalnızca ekonomik rekabet sonucu elde edilen kazanımlarla açıklamak yetersizdir. Spinoza düşüncesi içinde de insanlar arası ilişkileri, duygular dinamiğini belirleyen rekabetçi veçhe hiçbir zaman göz ardı edilmez; ancak insanlar arası ilişkinin asli yapısı rekabetçi bir hayatta kalma mücadelesine de indirgenmez. Tekil bir şeyin, mümkün olduğunca kendi varlıkta kalma gücünü destekleyen şeylere yakın durması, onu engelleyen ve azaltan şeylerden de uzak durması ilkesi (EIIIÖXXVIII) ile beraber *Ethica*'nın merkezi kavramı *conatus* kavramı (EIIIÖVI), yani her tekilliğin varlıkta kalmak için gösterdiği çaba Spinoza düşüncesinde tekillikler arası ilişkinin çatışmalı veçhesini temellendirir. Ancak *Ethica*'nın asli önerisi, her çatışmadan zaferle çıkacak bir tekil gücün tesisi değildir; ilişkilerini hem kendisi için hem de diğerleri için olumlu bir etki yaratacak biçimde örgütleyebilmek (EIVÖXLVI, EIVÖLXXIIIK) Spinoza'nın asıl önerisidir. Hem Spinoza düşüncesi içinde hem de Singer'ın etkin diğerkâmlık kuramı ve pratiğinde şu ana fikrin yer aldığını söylemek mümkündür: Mutlu ve anlamlı bir yaşam, daha ziyade, insanın kendini arzulanan, ihtiyaç duyulan, bir toplum içinde faydalı ve istenen biri olarak tahayyül edebilmesi ve deneyimlemesiyle ilgilidir; yani insanın başkalarıyla rekabet içinde olduğu değil de başkalarıyla uyum içinde olduğu bir yaşam biçimiyle ilgilidir (Singer, 1999, s.42). Singer'ın etkin diğerkâmlığında, hiç tanımadığımız insanların daha iyi bir yaşam sürebilmesi için yapılan her etkinlik, genel bir ortak mutluluğun kuruluşuna katkı olarak düşünülür. Ayrıca başkalarının mutluluğunun kaynağı olmanın verdiği yaşamsal tatmin ve sevinç de iyi bir yaşamın asli unsurudur. Spinoza'nın *Ethica*'sında da bu fikrin son derece ince bir biçimde ifade edilmesini şu önermede görürüz: "Birisi başkalarını sevindireceğini hayal ettiği bir şey yapmışsa, bu sevincin nedeni olan kendi fikrinin de eşlik ettiği bir sevinç yaşayacaktır, yani kendisine sevinçle bakacaktır. Buna karşı başkalarının nefret edeceğini hayal ettiği bir şey yapmışsa kendisine kederle bakacaktır." (EIIIÖXXX) İnsanın kendine dair imgesi de insanın duygusal deneyimlerine yön verir. Başkalarının mutluluğunun, yetkinleşmesinin kaynağı olan biri olarak kendi yaşamını tesis eden birinin eyleme gücü artar, başkalarının varlıkta kalmasını desteklerken kendi varlıkta kalma gücü de desteklenir. Her iki düşünür de tüm toplumlarda rekabetçi eğilimler ile dayanışmacı eğilimlerin bir arada var olduğunun altını çizer; önemli olan bunlar arasındaki dengeyi kurarken insanın dayanışmacı yönünü ciddiye almak ve insanın bu yönünü de destekleyen stratejiler oluşturabilmektir.

Singer hakiki bir diğerkâmlığın [*altruism*], yani akraba/ kan bağı diğerkâmlığından [*kin altruism*] ya da karşılıklı diğerkâmlıktan [*reciprocal altruism*] farklı olan, hiç tanımadığımız insanlara (ve hissedebilen tüm insan olmayan hayvanlara) yönelik bir diğerkâmlığın var olduğunu ve evrimsel süreç içinde bu türden bir diğerkâmlığı eylemlerine yansıtan insanların rekabetçi "güçlü olanın hayatta kalması" mantığı içinde yok olup gitmediğini söyler. Bu olgu, işbirlikçi toplumsal yapıların hakiki bir diğerkâmlık ilkesi üzerine inşa edilebilmesi ile ilgili önemli bir veridir Singer için. Singer'a göre, gerçekçi hedeflerle, insanlardan yapabileceklerinden fazlasını talep etmeden onlardaki işbirlikçi veçheyi ön plana çıkarabilecek toplumsal planlamalarla ilerlemek, insandaki rekabetçi yönün mutlak kabulünden doğan stratejileri hayata geçirmeye çalışmaktan çok daha olumlu sonuçlar verebilir. Singer son tahlilde büyük ve radikal değişimleri mümkün kılan devrimlerden ziyade gerçekleştirilebilir,

sürdürülebilir olan ve mümkün olduğunca çok sayıda insanın katkıda bulunabileceği hareketler ile toplumsal eşitliği tesis etmenin ve bu esnada türcü sömürü düzeninin aşılmasının da peşindedir. Singer insanın akli bir varlık olduğunun hep altını çizer ve insanın akli kapasitesinin evrimsel gelişimi ile birleşen, klasik Darwinci bakış açısının öngöremediği bir toplumsallık biçiminin, çok daha belirgin bir biçimde diğerkâmlıkla şekillenen bir toplumsallık biçiminin imkânından da şüphe duymaz. Son tahlilde Peter Singer'in Darwinci sola²⁴ söylediklerini de göz önünde bulundurarak şunu da ortaya koymamız mümkündür: etkin diğerkâmlıkla şekillenen bir hayat, yalnızca insan için değil aynı zamanda acı ve mutluluğu hissedebilen tüm canlılar²⁵ için bir adalet talebidir.

4. Sonuç

Son tahlilde, Peter Singer'in etkin diğerkâmlık anlayışının önerisine kulak veren insanların, aynı zamanda, Spinozacı anlamda duyguların hesabını iyi yapabilen, kendi gerçekliğine ve kendi dışındaki şeylerin işleyişine dair doğru fikirleri üretirken insanın evrimsel sürecini de hesaba katan ve toplumsal yetkinleşmenin bireysel yetkinleşmenin mutlak koşulu olduğunu görebilen kişiler arasından çıkmasını bekleyebiliriz. Başta Spinoza'dan hareketle sözünü ettiğimiz, bir toplumun *mizacını* tanımlayacak ortak deneyimlerde ortaya çıkacak olan *ortaklık ruhunun* sürekli olarak kurulması, icat edilmesi gereken bir toplumsal varoluş stratejisi olduğunu her iki düşünürden hareketle de söyleyebiliriz. Yüce gönüllülüğün kibirli bir cömertlikten doğan bir lütuf değil toplumsal varoluşun gereği olduğunu anlayan, uygulanabilir bir etik-politik vizyona sahip etkin diğerkâmlığın, çağdaş bir evrim teorisi ışığında Spinozacı bir toplumsal yetkinleşme fikriyle ortak bir felsefi-pratik ufukta birleştiğini düşünmek son derece ilham vericidir.

Teşekkür

Bu makalenin ilk ve kısa versiyonu, İngilizce olarak, International Mediterranean Congress kapsamında 2022 yılı Kasım ayında sunulmuştur. Makalenin son halini almasındaki değerli katkıları için Prof. Dr. Aliye Kovanlıkaya'ya ve Dr. Arş. Gör. Zeynep Savaşçın'a en içten teşekkürlerimi sunarım.

²⁴ Peter Singer, *A Darwinian Left: Politics, Evolution, And Cooperation*, Yale University Press, 1999. Klasik Darwinci düşünme biçiminin diğerkâmlığı *insan doğasına* uygun olmayan bir davranış biçimi olarak ele almasına karşı Peter Singer insandaki dayanışmacı öğelerin, insanı anlamaya çalışırken yeterince vurgulanmadığını söylüyor. (Bu tartışma için kitabın özellikle şu kısmına bakılabilir: "From Cooperation to Altruism?") Bu tartışmadaki pozisyonu itibarıyla Peter Singer'ın da bir tür "insan doğası" fikrine açık bir bakış açısına sahip olduğunu kabul etmek durumundayız. Ancak Singer'ın ütiliteryen temeller üzerine kurduğu, kesinlikle insanmerkezci yaklaşımların dışında kalan düşünce sisteminde canlılar aleminin nasıl ele alındığına dair, insan ve insan olmayan hayvanlar arası ilişki biçimlerine dair ayrıntılı bir açıklama yapmadan Peter Singer'ı klasik ve insanmerkezci bir "insan doğası" fikrinin teorisyeni gibi görmek kesinlikle yanlış olur.

²⁵ Bu yazıda çok belirgin bir biçimde yer vermemiş olsak da Peter Singer'ın hayvan hakları ve hayvan etiği konusunda, *Hayvan Özgürleşmesi* başta olmak üzere, çığır açan yayınlarından birkaçını burada en azından hatırlatalım. Peter Singer, *Animal Liberation*, New York: Avon Books, 1975 (*Hayvan Özgürleşmesi*, çev. Hayrullah Doğan, Ayrıntı yayınları, 2005), *The Ethics of What We Eat: Why Our Food Choices Matter*, (with Jim Mason), Rodale Books, March 2006, *The Expanding Circle : Ethics, Evolution and Moral Progress*, Princeton University Press, Revised Edition 2011.

KAYNAKÇA

Çankaya Eksen, G. (2017). *Spinoza et Sartre. De la politique des singularités à l'éthique de générosité*. Paris: Classiques Garnier.

Çankaya Eksen, G. (2022). "Çemberi Genişletmek: Peter Singer'da Evrim, Politika ve Etik Üzerine", *Doğa ve Evrim* içinde (Ed. Ozan Erözden-Cemal Bâli Akal). İstanbul: Zoe Yayınları.

Kropotkin, P.A. (2021). *Karşılıklı Yardımlaşma* (S. Altıparmak, Çev.). İstanbul: Öteki Yayınevi.

Moreau, P.-F. (1994). *Spinoza, L'expérience et éternité*. Paris: Presses Universitaires de France.

Sévérac, P. (2011). *Spinoza. Union et désunion*. Paris: Librairie Philosophique J.VRIN.

Singer, P. (1999). *A Darwinian Left. Politics, Evolution and Cooperation*. New Haven and London: Yale University Press.

Singer, P. (2011). *The Expanding Circle. Ethics, Evolution and Moral Progress*. Princeton and Oxford: Princeton University Press.

Singer, P. (2015). *The Most Good You Can Do: How Effective Altruism is Changing Ideas About Living Ethically*. New Haven and London: Yale University Press.

Spinoza, B. (2011). *Ethica* (Ç. Dürüşken, Latineden Çev.). İstanbul: Kabalcı Yayınları.

Spinoza, B. (1988). *Éthique* (B. Pautrat, Çev.). Paris: Editions du Seuil.

Spinoza, B. (2016). *Politik İnceleme* (M. Erşen, Çev.), Ankara: Dost Yayınları.

Spinoza, B. (2008). *Teolojik-politik İnceleme*, (C.B. Akal- R. Ergün, Çev.). Ankara: Dost Yayınları.

Spinoza, B. (2005). *Traité politique, Œuvres V* (C. Ramond, Çev., Éd. P.-F. Moreau). Paris: Presses Universitaires de France.